

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

<https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.63>

Volume 3, Number 331 (2020), 42 – 48

УДК 81'373

ГРНТИ 16.21.47

М. Қожанұлы

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы атындағы

Ұлттық қорғаныс университеті, Нұр-Сұлтан.

E-mail: m_kozhanuly@mail.ru

ҚАЗАҚ РУЛАРЫНА ТӘН КЕЙБІР МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ СТЕРЕОТИПТЕРІ ЖАЙЛЫ

Аннотация. Автор мақалада қазақ руларына тән кейбір мінез-құлықтарында қалыптасқан қасиеттеріне берілген бағалауды стереотип проблемасы тұрғысында қарастырады. Сондай-ақ Қазақстанның батыс өңіріне тән рулары (этноним) негізінде өз ортасында ешкімге ұқсамайтын мінез-құлық қасиеттері және іс-әрекеттерімен бір атадан өрбіген ұрпақтар санасында сақталған өмірлік тәжірибесін, дүниетанымдық болмысын, т.б. факторларын этникалық стереотип тұрғысынан анықтауға болатынын алға тартады. Этникалық стереотип арқылы мінез-құлықтан ұлттық құндылықтары мен этномәдени дәстүрлерінің, сондай-ақ туыстас немесе туыстас емес этностарының элементтерін көруге болады. Автор сол заманда-ақ қазақ руларының, оның ішінде Кіші жүздің Әлімұлы, Байұлы руларынан тараған аталарының даралық мінез-құлқына берген бағаларын рудың бірігуінің тұтастық жүйесі ретінде бүгінгі ұрпақтардың бойында сақталған қасиеттерімен салғастыра отырып, мінез-құлық прагматизмі аясында жеке зерттеуді қажет ететін проблема ретінде қарауды ұсынады.

Түйін сөздер: стереотип, мінез-құлық, мінез-құлық прагматизмі, қазақ рулары, этноним, этникалық стереотип, Әлімұлы, Байұлы.

Кіріспе. Қоғамда ғылым дамыған сайын, оның салалары тармақталып, дамитыны сөзсіз. Соның бірі – соңғы кезде шетелдік және отандық ғылымдар аясында «стереотип» мәселесі жиі сөз етіліп келеді.

Жалпы, «стереотип» деп, сонау XVII ғасырдың аяғында француз баспагері Ф. Дидо кітапты қайта басып шығаруда уақытты, еңбекті және бағаны үнемдеу мақсатында ойлап тапқан құрылғыны атаған. Кейін американдық публицист У. Липпман «стереотип» ұғымын термин ретінде қоғамдағы, ғылымдағы мән-мағынасын кеңейтіп, жан-жақты тұрғыдан (туыстық, таныстық, мәдени т.б.) қарастыруды ұсынды [1]. Содан бері шетелдік және отандық ғалымдар «стереотип» ұғымын түрлі ғылымдар аясында қарастырып келеді. Мысалы, Ю.В. Бромлей этностық стереотип деп, сол ұлттың ерекшелігін, мінез-құлқына қатысты берген бағаны назарға алса, ал этнограф А.К. Байбурун қоғамдық сананың бөлінбейтін бөлігі деп қарайды. Сондай-ақ Б.С. Ерасова және И.С. Конаның еңбектерінде этностереотипті қоғамдық және жеке сананың проблемасы тұрғысынан зерттеуді ұсынып, оларды әр түрлі қырынан қарастырып, жіктеп келеді [2]. Мысалы, әлеуметтік стереотипі, ойлау стереотипі, этностық стереотипі, орыс, француз, американдық және ағылшын туралы стереотиптері, мәдени стереотипі, қарым-қатынас стереотипі және т.б. Бір сөзбен айтқанда, «стереотип» ұғымы адам өмірінің барлық салаларын қамтитынын ескерсек, соңғы кезде шетелдік білім беру жүйесінде оқытылып жүрген «Ұйымдық мінез-құлық негіздері» [3] пәнімен сабақтасып жатқанын байқаймыз.

Қазақ сияқты келешегі мол, жан-жақты кемелдену, жаңару, гүлдену үстіндегі халықтың ұлттық келбетін танытуда белгілі бір өңірлердегі қазақ этносының құрамдас бөлігі ру, тайпа атаулар туралы саясаткер, Қазақ елінің Тұңғыш Президенті, Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Рас, Алтай тауларының сілемін қоныс еткен қарапайым қазақ батыс қазақстандық қазақтардың ру-тайпасын

таратып бере алмауы мүмкін, алайда ол өңірде Кіші жүздің қазақтары өмір сүргенін жақсы білген. Сол арқылы әрбір қарапайым қазақ, рулық қарым-қатынас жүйесінің арқасында, байтақ қазақ даласын бір ғана қазақ халқының мекен-тұрағы ретінде ой көзімен шола алған. Сонымен бірге өзін сол байтақ әлемнің жеке тұлғасы ретінде сезініп-түйсінген» [4, 48 б.], – дегендей, қазақтың кез-келген ру, тайпалық қарым-қатынас жүйесін тұтастық құбылысы ретінде танып-түсінуде мінез-құлқы мен психологиялық ерекшеліктері де жетекші рөл атқарғанын көреміз.

Кез келген адамның (ұлт өкілі – астын сызған біз) қоғамда, жанұясында, тіпті, руында қалыптасқан түрлі ерекшеліктерді өз бойына жинақтап, меңгереді десек, ең алдымен, олардың мінез-құлықтарында байқалады. Осы орайда, ұлы Абайдың 7-ші сөзіндегі: «Жас бала анадан туганда екі түрлі мінезбен туады. Біреуі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. ...Біреуі – білсем екен демекілік...» [5, 285-286 б.], – десе, ал Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «... әр нәрсені ұтымды пайдалану – мінез-құлықтың прагматизмі деген осы» [6], – деп жазғандай, этностық стереотипте, оның ішінде қазақ руларына тән стереотиптері басқа туыстас немесе емес этностарымен өзара іс-әрекетін анықтауға көмектесетінін былай қойғанда, қазақтың өз ішіндегі руларының бір-бірінен ерекшелігі, әдет-ғұрпы, мінез-құлқы, тұрмыс-тіршілігін және т.б. айқындауға ықпал ететіні сөзсіз.

Этникалық стереотипте, сол ұлттың мінез-құлқынан, ұлттың рухани-мәдени болмысынан, оның жан-жақты қыры мен сырынан, ерекшеліктерінен айқын көрінетінін ескерсек, зерттеуші ғалымдар этнос стереотипін іштей: автостереотип (өз ру-тайпасы, ұлты арасындағы) және гетеростереотип (басқа ұлт арасындағы) деп бөледі.

Зерттеу барысындағы әдістер. Жалпы этнонимдердің, оның ішінде қазақ ру-тайпалары хақында зерттеген отандық және шетелдік ғалымдардың (Ш. Уәлиханов, М. Тынышпаев, С. Аманжолов, Ә. Марғұлан, Т. Жанұзақов, А. Левшин, А. Харузин, Н. Аристов, В. Радлов, А. Кононов, т.б.) тарихи-тілдік теориялық және методологиялық пайымдауларына сүйендік. Сонымен қатар, этностереотипті ұлттың мінез-құлқы аясында қарастырған зерттеуші-ғалым Ю.В. Бромлейдің [7, 143-172 б.] көзқарасы басшылыққа алынды. Сондай-ақ қазақ руларының мінез-құлқына, психологиялық ерекшелігіне қатысты зерттеушілердің әдістемелік пайымдауларын тізіп жатпай, осы жол авторы «Қазақ этнонимдер жүйесі» атты монографиясынан қарауды ұсынады [8].

Осы тұрғыдан келгенде, жалпы ғылыми айналымда «этноним, этнос» сөзіне берілген анықтамалар белгілі болғандықтан, оларға тоқталмай, «стереотип» ұғымына берілген анықтамаларды жинақтап «қалыптасқан, тұрақты көрінісі» немесе «біреу (адам) туралы қалыптасқан ерекшелікке пікір айту» мағынасында қарап, қазақ руларына, оның ішінде Қазақстанның батыс өңірі қазақтарының руларына (одан әрі – өңір этнонимдері) тән кейбір мінез-құлқына, яғни автостереотипке (өз ру-тайпасы, ұлты арасындағы) қатысты ерекшеліктеріне тоқталуды жөн көрдік.

Осы жерде кез келген ұлттан «Сенің ұлтың кім?» – деп сұрасаң, ойланбастан: қазақ, орыс, қытай т.б., ал «сен қай рудансың?» – деп сұрасаң, тағы да ойланбастан: адай, албан, әлім, тама т.б. жауап береді. Бұл – этнос немесе ру адамдарының саналы түрде жауап беру құбылысы. Олай болса, ру (немесе этнос) – адамға тағылған атақ емес, шынайы (реалитивті) ұғым.

Бір сөзбен алғанда, этнос дегеніміз – адам (шартты түрде).

Этностың (адамның) бойында өзіндік жекелік (даралық) ерекшелігі (бет-бейнесі) бар, ұлттық мінез-құлқы, жан дүниесі, іс-әрекеті, дүниеге көзқарасы т.б. бір-бірімен байланысты, психологиялық тұрғыдан қайталанбайтын жақтарымен қатар, этностардың бір-бірімен ұқсас қасиеттерін белгілі бір халық, ұлттың этносқа айналу пронестеріндегі тіл арқылы көрінетін мәдени құндылықтары тұрғысынан да бағамдауға болады. Бір сөзбен айтқанда, «мен» арқылы адам өзін белгілі бір этносқа (ататекке), «біз» арқылы өзін жалпыға (руға) қосылады. Сөйтін, адам өзі өмір сүріп отырған ортасы арқылы қазақи ұлттық көңіл күйі, жан дүниесі, мінез-құлқымен де этностың (рудың) қалыптасуына әсер етеді. Олай болса, этнос бойындағы өзіне тән ұлттық менталитетті, сондай-ақ бірлестік құрамындағы ірі ру, тайпалардың не бір атадан өрбіген ұрпақтар санасында сақталған шындық болмысын, мінез-құлқы мен психологиялық ерекшеліктерін этникалық стереотип тұрғысынан анықтауға болады.

Материалдарды талдау және оның нәтижелері. Осы жерде Билер институтының түп атасы болған Майқы би туралы Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Ел аузындағы аңыздың айтуынша, халықтың санасына сәуле түсірген «нұртанбасын» – қазақ үш жүзінің бас таңбаларын тасқа қашаған сол кісі екен дейді. Үйсіндердің нысаны – Ту, арғындардың нысаны – Көз, алшындардың нысаны – Найза

содан қалса керек» [4, 273 б.], – дегендей, Майқы би салған бас таңбалардан үш жүздің қоғамдағы ролі мен орнын байқауға болады. Осыған қарап, ешбір талқылауға жатпайтын, жазылмаған далалық құқық дәрежесіне дейін көтерілген көшпенділік менталитетке тән Дала заңының, яғни өңір этнонимдері құрамындағы әрбір рудың өзіне тән көңіл күйі, мінез-құлқы, жүріс-тұрысы, сөйлеу мәнері, іс-әрекеті т.б. ерекшеліктері (бет-бейнесі) арқылы сол рудың бет-бейнесін стереотипінен көруге болады. Екінші сөзбен айтқанда, сол заманда өмір сүрген рудың мінез-құлық қасиеттеріне берген бағалаудың екі жағы: бірі – ортаға тигізетін пайдасын, екіншісі – зиянды (кемсіту) жақтарын көреміз. Бұл стереотиптеу көрінісі қазіргі қоғамда да кездеседі [3, 132 б.]. Сондықтан қазақ руларын автостереотиптік (өз ру-тайпасы, ұлты арасындағы) тұрғыдан сөз еткенде, сол заманда өзін қоршаған ортаға тигізетін пайдалы жақтарын назарға алдық. Демек, қоғамдық ортада қалыптасқан мінез-құлық негіздері – жеке адамның (рудың астын сызған – автор), топтың мінез-құлқының айырмашылықтарын, қарым-қатынастарын түсінуге көмектесетінін ескерсек, қазақта «Ата – балаға сыншы», – дегендей, Байұлының ішінде Сегіз арыс адайдың бір баласы Тобыштан тараған Әлмембет өз балаларын сынап отырып, былайша:

Табынайым – көк сүңгісі қолында,
Еліне қорғар ер болар.
Шоңайым – өнері өрісті,
Сөзі келісті,
Шешімі тақ-тақ би болар.
Зорбайым – түлігі біткен,
Төлі өскен,
Ошарылған бай болар.
Осындай туыстарының ортасында

Бәубегімнің де шаруасы жай болар [9, 632 б.], – десе, ал Әлімұлының Қабақ руынан тараған бес ұлының бойындағы мінез-құлқы туралы:

Қарабасты найза беріп жауға қой,
Қалдыбайды айқайлатып дауға қой,
Жарасты қырындатып қызға қой,
Өмірді таяқ беріп малға қой,
Сексенді пышылдатып асқа қой [9, 630 б.], –

дейді.

Жоғарыда өлең жолдарынан әке өз балаларының бойындағы қасиеттері мен іс-әрекетіне қарап, баға бергенін көреміз. Сондай-ақ, Адайдың Құдайберді, Келінберді руынан тараған ұрпақты жинақтап, «Сегіз арыс Адай» деп те атап, одан өрбіген аталар туралы:

Бірі – жырау, бірі – акын,
Бірі – самал, бірі – салқын,
Бірі – жаңбыр, бірі – қарқын,
Бірі – мырза, бірі – ер,
Бірі – ылди, бірі – өр,
Бірі – мақпал, бірі – зер [9, 632 б.], –

деп, әрбір теңеу ұғымдар арқылы Адайдан өрбіген аталардың өзіне тән қайталанбайтын даралық мінезі мен ой-өрісін, іс-әрекетін, психологиялық ерекшеліктерін меңзейді.

Қазақ руларына ортақ тән қасиеттердің бірі – ел ішіндегі түрлі мәселелерді шешуде жүгінетін ортаның болуы. Соның бірі, Кіші жүзде «Әлім - аға баласы» атанған елдің өз ішінде де топ бастайтын жақсысы мен жайсаңын жинақтап: «Әлім-шөменнің ішіндегі биі – төртқара, батыры – қарасақал, мырзасы – шөмекей» [9, 627 б.], – деп, елдің ішінде жиі болып тұратын дау-дамайда Әлімұлында кімдерге жүгінуге болатынын алға тартады.

Жоғарыда келтірілген мысалдардан соңғы кезде шетелдік және отандық білім беру жүйесінде жиі айтылып жүрген ұйымдардағы (рулардағы – астын сызған автор) мінез-құлықтың 4 қадамы: проблеманы тұжырымдау, ақпарат жинау, идея тудыру, идеяны бағалау [3, 124 б.] сол заманның өзінде-ақ рулар бойында мойындалғанын көруге болады. Және рулар бойындағы мінез-құлық ерекшеліктері, себептері қазіргі тілмен айтқанда, креатив әлеует пен креатив орта [3, 123 б.] арқылы қалыптасады. Сондай-ақ рудың (жеке адамның) мінез-құлық қасиеттері қоршаған ортаның

әсерімен бірге, оны көру, қабылдау және оған деген сеніміне де негізделеді. Сөйтіп, сол замандағы ел ішінде болып тұратын даулы мәселелерді шешуде ру басының бойындағы мінез-құлқынан және кез келген жағдайда ортақ ымыраға келіп, бейімделіп отырғанын, сол заманында да қазіргі жаһандану заманындағы қалыптасқан менеджерлік қасиеттің болғанын аңғарамыз. Бұл Абайдың 39-шы сөзіндегі: «...бұл замандағылардан артық екі мінез бар екен. ...Ол екі мінезі қайсы десең, әуелі, ол заманда ел басы, топ басы деген кісілер болады екен. ...Екіншісі, намысқор келеді екен» [5, 338-339 б.], – деген жолдарымен сабақтасып жатыр.

Жоғарыда келтірілген жолдардан «Сегіз арыс» атанған Адайдан және Әлімұлының Қабақтан тараған ұрпақтарының елін, жерін қорғайтын ұлын дәріптесе, ал ел ішінде болып тұратын дауды шешуде дуалы сөзімен дүйім жұртты тыңдата да, тоқтата да білетін ұлы бар екенін мақтан тұтады. Сонымен қатар, осындай жерін қорғайтын, ойлы да, ұтымды сөзімен елін тыңдата білетін балаларының арқасында төрт түлігі мыңғырған байлыққа кенелген және ағаларының арқасында жай, тыныштық күйде өмір кешін жатқан ұлдары да бар екенін айтады.

Бұдан шығатын қорытынды: әрбір ру-тайпаның өкілі (адам) өзінен өрбіген ұрпақтардың туған жерге деген көзқарасын, сондай-ақ олардың бойындағы жақсылы-жаманды қасиеттеріне өзінше бағамдай, бағалай, сынай отырып, жақсысын дәріптеу, жаман әдеттен сақтандыру, тек бір ғана Кіші жүз руына тән демей, жалпы қазақтың ру, тайпаларына ортақ қасиет деп қараған орынды. Сондай ортақ қасиетті анықтап, бағалауда ел аузында Алаша руының Бейсеу атасынан тарайтын Байтоқ ақын Байбақты руының Шолан атасынан тарайтын Сырым баласы Қазы биден: он екі ата Байұлының әр біреуіне сол кездегі әлеуметтік қоғамдағы ісіне қарай, алатын орнына қарай, сынап, баға берсек не деп айтар едік,- деп сұраса керек. Сонда Қазы би өз заманындағы Байұлына тән әрбір рудың бір-біріне ұқсамайтын іс-әрекеті төңірегіндегі даралық мінез-құлқына берген әділ бағасы туралы айтқан төмендегі өлең жолдарынан көруге болады. Сонымен:

Сұлтансыйықта – сыйлық, сыпайылық,
Шеркеште – билік,
Жаппаста – қорлық,
Адайда – зорлық,
Ысықта – ұрлық,
Беріште – ерлік,
Есентемірде – саудагерлік,
Тазда – азғын [9, 34 б.], –

деп сипаттайды. Біз бұдан «мінез-құлық» ұғымы (концепт) аясында әрбір рудың іс-әрекеті төңірегіндегі даралық мінезін, яғни концептілік өріс жүйесін көре аламыз.

Жоғарыдағы өлең жолдарындағы Таз руына берілген бағадан нағашылы-жиенді немесе ағайын арасындағы өкпе наздық белгіні байқасақ, жазушы Б. Аманшин Таз руының іс-әрекетін: «Кіші жүздің қақ ортасында Ойыл деген суды жайлаған байұлы таз деген ел екен. Малының көптігіне маз, бос белбеу, бейғам, саудаға кеше, ұрлыққа олақ, бар білгені – ауыл сайын зергер мен етікші ұстайтын, баласына дейін домбыра күйлейтін, сауықшыл ел екен» [10, 57 б.], – деп сипаттайды.

Жоғарыдағы Қазы бидің Адай руына берген бағасымен бірге, адай руының мінез-құлқына қатысты аңыз-әңгімелер, фразеологиялық оралымдар жеткілікті. Соның бірі Адай руының өзіне тән мінез-құлық ерекшелігін оқшаулап, даралап көрсетуде өз заманында Қашаған жырау өз руының ерекшелігін тарпаңға, яғни асау жылқыға теңесе, ел аузында адайды «ақкөз Адай» деген тіркес те бар. Біздіңше, бұл тіркестен адай руы адамдарының бетің бар жүзің бар демей шындықты бетке айту, берген сертіне мәртікпен қарайтын, ретті жерінде сөзге тоқтамағанды ұрып та жіберетін (тентектік), кейде сөз мәнісін түсінбейтіндерге тізесін батырып өктем сөйлейтін (зорлықшыл), кейде нағашылы-жиенді қалжындап, шөлкес сөйлейтін (оспадарлық) мінез-құлқына қарап осылай атаса керек. Ал маңқыстаулық зерттеуші С. Қондыбай [11, 41 б.] ел ішінде Адайға қатысты анекдоттардың бірінде кездесетін «шешесінің ... теуіп оятатын Адай» деген жолдардан оның оқшаулау мінезін меңзейді.

Бұдан шығатын қорытынды: жоғарыдағы Кіші жүздің Әлімұлы, Байұлы руларынан тараған аталарының мінез-құлқына берген бағаларынан рудың бірігуі, ұлттың тұтастық жүйесі ретінде бүгінгі ұрпақтар бойында кездесетін мінез-құлықтарында сақталған осы бір қасиеттерінен ұлттық құндылықтар жүйесінің элементтерін, сабақтастықтарын аңғарамыз.

Сонымен бірге, автостереотиптік (өз ру-тайпасы арасында) тұрғыдан қазақтың кез келген руы өзіне тән ұстанған салт-дәстүрді құрметтеп, ерекше көңіл бөліп отырғаны белгілі. Қазіргі тілмен айтқанда, өз руының моделін құраған. Сондай модельдің бірі – таз руының сейсенбі күнді тергеуі. Таз руының сейсенбі күнін тергейтіні туралы ел ішіндегі аңыз-әңгімені кезінде бізге Атырау облысының құрметті азаматы, Қазақстанның оқу ісінің үздігі, дербес зейнеткер Құрымбай Нұрмағамбетов ақсақал: «Атақты сейсенбі күнді тергеу оқиғасына ертеде Таз руының атақты байы Келдібай мен сол рудың ұйтқысы болып отырған Қожаназар Жәлімбетұлы кездесіпті. Аулы аралас, қойы қоралас заманда байдың бір інісі жолаушылап келе жатқан жігітті өлтіріп, жігіттің күмістен жасаған ер-тұрманын көмуге қимай, тығып тастайды. Арада бірнеше жыл өткен соң жоғалып кеткен жігіттің ер-тұрманы Көкжардың базарында сатылып тұрған жерінен ұсталады. Сатып тұрған адам «бұл ер-тұрманды Қожаназар ағамнан алып едім» депті. Сол бойда Әлім руының адамдары Қожаназарға келіп, болған оқиғаны баяндайды. Ол інісінің бейшара халін көріп, «Иә, менікі еді» дей салыпты. Сонда Әлім руының адамдары одан «ант» беруін талап етсе керек, сонда бір ауыз сөзден тұтылып қалған бай жалған ант береді. Ант берілген күн – сейсенбі екен. Кейін уақыт өте келе, замандастары байға бұл күнге өте сақ болуын өтінсе керек. Бірақ та Қожаназар бұған «сенбеймін» деп, қарсы әрекеттер жасайды. Нәтижесінде: сол күні ақтаған малы қырылып, сүндетке отырғызған немерелері, қартайғанда әйелдері қайтыс болыпты. Кейін бай ара ағайындардың айтуымен жас қызға үйленіп, төрт балалы болған соң, бұл күнмен ерегесуін тоқтатыпты-мыс.

Қожаназар өлер шағында: «Мен сейсенбіден жеңілдім, жұртым. Енді құлағы естіген Таз баласына оны құрметтеуді, бұл күні жаңа істі бастамауды, сапарға шықпауды, «ағайын» деп, ардан аттамауды өсиет етемін» деген екен. Сонымен, артында қалған жұрты сейсенбі күнін – дүйсенбінің түс уағынан сейсенбінің түс уағына дейінгі уақытты құрметтеп келеді», - деп баяндаған болатын.

Сондай-ақ ысық руында «үш тоғыздан сақтан» деген жолдардан олардың «тоғыз» санына ерекше мән бергенін, бұдан «үш тоғыздан сақтану» моделін байқауға болады.

Осы жерде жапон еліне барған сапары туралы журналист Ө. Оралбаевтың: «...жапондар 9 санына ерекше мән береді. Бұл күні жаңа іс бастамайды, жолға шықпайды, қонақ шақырмайды. Әрине, қазіргі жапон жастары мұны толық сақтай да бермейді, бірақ аға буын бұған мән береді екен» [12, 5 б.], – деген жазбаларында келтірген мәліметтерден жапон мен қазақтар (Кіші жүз қазақтарындағы ысық руы) арасында бір табиғи байланыс болуы мүмкін-ау деп ойлаймыз. Бір сөзбен айтқанда, таз руының «сейсенбі күнін – тергеу», ысық руының «үш тоғыздан сақтану» сияқты моделінен, сондай-ақ тіліміздегі сан ұғымымен байланысты қазақтың түрлі әдет-ғұрып, салт-дәстүріне қатысты ырым-жоралар, этномифологиялық қасиетке ие болып, жеке адамның (рудың), топтың арасындағы қатынастары мен стресстерінен сол оқиғаға оң және теріс баға беруінен психологиялық процесін көреміз.

Алғыс. Кезінде Қазақстанның батыс өңірі этнонимдерін зерттеу туралы ұсынысымды қолдап, үнемі ақыл-кеңес берген жетекшім, әрі кеңесшім Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының иегері, филология ғылымдарының докторы, профессор Телқожа Жанұзақовқа, Қазақстан Ұлттық Ғылым академиясы Тіл білімі институтының ғалымдары: Рәбиға Сыздықова, Әбдуәлі Қайдаров, Өмірзақ Айтбаев, Көбей Құсайынов, Қыздархан Рысбергенова, Нұргелді Уәлиев, Ербол Жанпейісов, Әлімхан Жүнісбеков, Жамал Мәнкеева, Мырзаберген Малбақов және т.б. ғалымдарға, сондай-ақ осы тақырып аясында кеңес берген қазақтың ономаст-ғалымдары Т. Жанұзақов және Қ. Рысбергеноваға алғысымды білдіремін.

Қорытынды. Жалпы, қазақ руларының өзіне тән ерекшеліктері, өмірлік ұстанымдары мен қағидалары және мінез-құлқына тән құндылықтарды зерттеу – өзекті проблема болғанымен, бұл мәселеге отандық ғылымда зерделі зерттеу жүргізілмегені белгілі. Соңғы кезде шетелдік және отандық қоғамдық және гуманитарлық ғылымның жетістіктері негізінде ұйымдардағы мінез-құлықты кешенді түрде зерттеу жұмыстарының қолға алынуы (мысалы, әскери ортада мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру), кешегі ру-тайпалардың, оның ішінде қазақ руларының мінез-құлық қасиеттеріне берілген бағамен де сабақтасып жатыр. Олай болса, өңір этнонимдерінің іс-әрекетіне тән мінез-құлық мен ой-өрісін, мәдениетін, тұрмыс тіршілігімен қатар психологиялық ерекшеліктерін, сол рудың ешкімге ұқсамайтын ерекше бет-бейнесін «имиджі» «стереотип» аясында немесе «мінез-құлық прагматизмі» аясында жеке зерттеуді қажет ететін проблемалық мәселе екені сөзсіз.

М. Кожанулы

Национальный университет обороны имени Первого Президента
Республики Казахстан - Лидера Нации

НЕКОТОРЫЕ СТЕРЕОТИПЫ ПОВЕДЕНИЯ, ХАРАКТЕРНЫЕ ДЛЯ КАЗАХСКИХ РОДОВ

Аннотация. В данной статье автор рассмотрел сформированные качества, присущие казахскому роду с точки зрения проблемы стереотипа.

С развитием той или иной отрасли науки в обществе, безусловно, развиваются и разветвляются и его внутренние подотрасли. В последнее время в сфере общественно-гуманитарных наук часто обсуждается вопрос – проблема изучения понятия «стереотип».

Впервые в науке словом «стереотип» в конце XVII века французский издатель Ф. Дидо назвал устройство, разработанное в целях экономии времени, труда и цен на переиздание книги. После этого американский публицист У. Липпман предложил рассмотреть понятие «стереотип» как термин, расширяя его значение в обществе, науке и всесторонне (родственные, познавательные, культурные и др.). С тех пор ученые рассматривают понятие «стереотип» в рамках различных наук.

В статье изучены историко-языковые теоретические и методологические суждения отечественных и зарубежных ученых в отношении казахских родов (Ш. Валиханов, М. Тынышпаев, С. Аманжолов, А. Маргулан, Т. Жанузаков, А. Левшин, А. Харузин, Н. Аристов, В. Радлов, А. Кононов и др.), а также мнение ученого-этнографа Ю.В. Бромляя, который рассматривал в разных аспектах особенности поведения этностереотипной нации.

В статье раскрывается проблема стереотипа с точки зрения оценки свойств казахских родов, в том числе на основе родов (этнонимов), присущих западному региону Казахстана, определены, с точки зрения этнического стереотипа жизненного опыта, мировоззренческого бытия и прочих факторов, которые не похожи на другие и сохранены в сознании потомков от дедов и отцов, сложившихся в своей среде с поведенческими качествами и действиями. Через этнический стереотип можно увидеть в поведении родственных или неродственных этносов элементы национальных ценностей и этнокультурных традиций.

При анализе материалов в составе этнонимов региона проявляется стереотипом лица каждого рода через характерное настроение, поведение, выразительность речи и др. Одним словом, мы видим оценку поведенческих качеств рода, существовавших в то время: первая – выгода для среды, вторая – вредность (дискриминация). Этот стереотипический вид встречается и в современном обществе. В работе были приняты во внимание все полезные стороны, которые будут способствовать окружающей среде, с автостереотипным (между родом своего рода, по национальности) выступали роды Младшего жуза алимулы и байулы.

В последнее время на основе достижений мировой общественной и гуманитарной наук проводится комплексная исследовательская работа в коллективах, наряду с оценкой поведенческих качеств вчерашних родоплеменных племен, в том числе казахских родов. Автор рассматривает такие качества, как преемность и целостная система нации и объединения родов с ценностями, индивидуальное поведение казахских родов, в том числе родных от родов алимулы, байулы младшего жуза и др. В сочетании с сохранившимися у сегодняшних поколений качествами, предлагается изучить эту тему как проблему, требующую отдельного исследования в рамках прагматизма поведения.

Ключевые слова: стереотип, поведение, прагматизм поведения, казахские роды, этноним, этнический стереотип, алимулы, байулы.

M. Kozhanuly

National defense University named after the First President
of the Republic of Kazakhstan-Leader of the Nation

SOME OF THE BEHAVIOR STEREOTYPES TYPICAL FOR THE KAZAKH CLANS

Abstract. The author of the article considered the formed qualities inherent in the Kazakh family from the point of view of the stereotype problem.

Together with the development of some particular branch of science in society, there also improved and formed out its internal subbranches. Recently, the issue of studying the concept of the "stereotype" is often discussed in the sphere of social and humanitarian sciences.

For the first time in science, the word "stereotype" was used by the French publisher F. Dido who called a device designed to save time, labor and prices for reissuing a book at the end of the XVII century. Later, the American publicist W. Lippman proposed to consider the concept of "stereotype" as a term, expanding its meaning in society, science and comprehensively (related, cognitive, cultural, etc.). Since then, the scientists have considered the concept of "stereotype" within various sciences.

The article examines the historical and linguistic, theoretical and methodological judgments of domestic and foreign scientists in relation to the Kazakh genera (Sh. Valikhanov, M. Tynyshpayev, S. Amanzholov, A. Margulan, T. Zhanuzakov, A. Levshin, A. Haruzin, N. Aristov, V. Radlov, A. Kononov, etc.), and the opinion of the ethnographer Yu. V. Bromley, who considered the assessment of the features and behavior of the ethnostereotype nation in different aspects.

The article reveals the problem of the stereotype from the point of view of assessing the properties of Kazakh genera, including the basis of genera (ethnonyms) inherent in the Western region of Kazakhstan, defined from the point of view of the ethnic stereotype of life experience, world outlook and other factors which are not similar to others and are preserved in the minds of descendants from their grandfathers and fathers prevailing in their environment with behavioral qualities and actions. Through the ethnic stereotype, you can see the elements of national values and ethno-cultural traditions in the behavior of related or unrelated ethnic groups.

When analyzing the materials in the ethnonyms of the region, the stereotype of the person of each genus is manifested through the characteristic mood, behavior, expressiveness of speech, etc. In short, we see the assessment of the behavioral qualities of the genus which existed at that time: the first – benefit to the environment, the second – harm (discrimination). This stereotype is also found in our modern society. The work took into account all the useful aspects which will contribute to the environment with autostereotype (between their genus and by nationality) and they were the genera of the younger zhuz: alimula and bayula.

Recently, on the basis of the achievements of the world social and humanitarian sciences, the comprehensive research work is carried out in the collectives, along with the assessment of the behavioral qualities of yesterday's ethnic tribes, including Kazakh clans. The author points out such qualities as continuity and an integral system of the nation uniting genera with values, together with an individual behavior of Kazakh genera, including relatives from the genera of alimula, bayuly from the younger zhuz and others. In combination with the qualities preserved in today's generations, it is proposed to study that issue as a problem which requires a thorough research within the framework of behavior pragmatism.

Key words: stereotype, behavior, pragmatic behavior, Kazakh genera, ethnonym of the ethnic stereotype, alimuly, bayuly.

Information about author:

Kozhanuly M., National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy, Nur-Sultan, candidate of philological Sciences, Professor, senior researcher, m_kozhanuly@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9935-0750>

REFERENCES

- [1] Stereotype // <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (date of issue - 10.10.2019 year.) (In Russ.).
- [2] Ethnic stereotypes of behavior – report // http://myuniversity.ru/Psychology/Ethnic_stereotypes_behaviors/2619_78562.html (date of issue - 10.10.2011 year.) (In Russ.).
- [3] Essentials of Organizational Behavior, Fourteenth edition. Steven R., Timati A. Fundamentals of organizational behavior, 14-ed. Almaty: public Fund «National Bureau of translation», 2019. 488 p (kaz. lang).
- [4] Nazarbayev N.A. In the history stream. A., 2003. 288 p (kaz. lang).
- [5] Kunanbayev A. Poems. A., 1995. 384 p (kaz. lang).
- [6] Nazarbayev N.A. The article «Looking to the future: modernization of public consciousness» // <https://www.zakon.kz/4853272-n1201rs1201tan-nazarbaev.html> (date of issue - 10.10.2019 year.) (kaz.lang.).
- [7] Bromley Y.V. Essays on the theory of ethnos. M., 1983. 412 p (In Russ.).
- [8] Kozhanuly M. System of Kazakh ethnonyms. Astana, 2011. 448 p (kaz.lang.)
- [9] Madanov H. Genealogy of the Junior zhuz. Almaty: Atamura – Kazakhstan, 1994. 168 p (kaz.lang).
- [10] Amansin B. The fate of Makhambet. A., 1991. 400 p (kaz.lang).
- [11] Kondybay S. Mangistau-nama. Study. A., 2006. 444 p (kaz.lang).
- [12] Опарбаев Y. Purity. Discipline. Stabilities. Tolerance // «Egemen Qazaqstan» gaz. №141-143, 17.04.2010 year. 5 p (kaz.lang).